
K POČÁTKŮM SPOLKOVÉHO ŽIVOTA UČITELŮ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ (POHLEDEM DOKUMENTŮ ARCHIVU PEDAGOGICKÉHO MUZEA J. A. KOMENSKÉHO V PRAZE)

František Morkes

K charakteristickým rysům společnosti v druhé polovině 19. století patřil i rozvoj spolkového života. Poměrně rychle a intenzivně se rozvíjející spolky sdružující učitele všech kategorií se stávaly výrazem nejen jejich stavovské vzájemnosti a profesní soudržnosti, ale významným způsobem usilovaly i o nejrůznější změny a opravy školství, věnovaly pozornost nejrůznějším otázkám bezprostředně spojeným s výukou a výchovou a v neposlední řadě působily i v duchu vlasteneckém a národním. Pozornost učitelských spolků nebyla přitom soustředěna jen na otázky úzce stavovské, v zorném úhlu jejich zájmu se ocitaly i širší otázky politické a osvětové. Významná byla také jejich častá a značně rozsáhlá ediční činnost. Zanedbatelné nebylo ani to, že mnozí významní činovníci těchto spolků se v pozdějších letech uplatnili v politickém životě, v němž úspěšně zúročovali organizační i řečnické zkušenosti získané právě v učitelských spolkách. Z hlediska obecného rozvoje školství pak bylo mimořádně cenné, že si i ve své politické činnosti zachovávali zdravé vědomí své příslušnosti k učitelenskému stavu. Spolčování učitelů a jeho rozvoj nepochybně byly i projevem a svědectvím jejich lásky k povolání, snah po soustavném sebezdokonalování a výrazem zájmu o účastenství na všem, co prospívá lidstvu.

Čechy

K prvním a ještě značně nesmělým snahám o spolčování učitelů dochází v roce 1840. V tomto roce se začínají někteří pražští učitelé scházet k soukromým poradám, na nichž věnovali pozornost nejrůznějším otázkám bezprostředně souvisejícím s rozvojem školství. Pro tyto schůzky se podle místa jejich konání vžilo označení „učitelské porady v Budči“, protože se konaly v budově Amerlingovy školy v dnešní Žitné ulici.¹ Z těchto porad vznikl také první učitelský časopis *Posel z Budče*, který vycházel v letech 1848–1851.² Snahy o sdružování učitelů již na oficiálním spolkovém základě (prezentované především Františkem Josefem Řezáčem v časopisu *Národní škola*) zaznamenáváme až značně později. Bylo to v roce 1863, kdy je již navrhováno ustavení prvního spolku

pražských učitelů pod názvem **Všeslav**. Tato snaha se ještě nesetkala s pozitivním výsledkem a tak první učitelský spolek je založen a zahajuje činnost až v roce 1867. Zcela charakteristické pro tehdejší poměry bylo, že jím byl podpůrný **Spolek ku podporování vdov a sirotků po učitelích na školách obecných, hlavních a nižších reálních v Praze, na Smíchově, v Karlíně a Vyšehradu**.³ Dne 8. prosince 1867 se pražští učitelé usnesli na založení dalšího spolku – **Besedy učitelské**, jejíž stanovy byly potvrzeny 20. 1. 1868.⁴ Dne 27. května 1869 byla pak založena učitelská jednota **Budeč**, která zahájila činnost 10. 7. 1869.⁵ Založením učitelské jednoty Budeč pražskými učiteli byl dán i mimopražským učitelům impuls, spojený s výzvou k zakládání obdobných jednot. Poměrně záhy začaly vznikat učitelské jednoty v dalších místech, hlásící se většinou ke stejnému názvu jako pražská Budeč. K prvním patřily učitelské jednoty roudnická, libeňská, slánská, lounská a hořovická.

Prvním – a hned mimořádně významným – činem nových učitelských jednot bylo uspořádání velkolepého, historicky prvního sjezdu českých učitelů v Praze v srpnu 1870.⁶ Sjezdem, jehož konání již umožňoval shromažďovací zákon, chtěli čeští učitelé vyjádřit svůj nepřilís vřelý vztah především k novému říšskému školskému zákonu z 15. května 1869.⁷ Skutečnost, že v řadě obcí a mnohými českými učiteli byl zákon nejen přijímán s nelibostí, ale byl po vzoru české politické reprezentace ve Vídni, realizující v té době politiku pasivní rezistence, dokonce ostentativně bojkotován, vyvolávala značné napětí.⁸ Výrazem tohoto napětí bylo, že řada českých učitelů, vyjadřujících svůj nesouhlas se zákonem, byla nadřizenými úřady různými způsoby perzekuována, včetně překládání do zapadlých a vzdálených míst. Sjezd, který byl spojen na Žofině se školní výstavou a kterého se účastnilo na 1200 učitelů, tak byl významnou manifestací českých učitelů, která se stala nejen středem pozornosti široké veřejnosti, ale těšila se i nebývalé podpoře mnoha obcí. Ty svoji podporu demonstrovaly tím, že učitele svých škol vysílaly do Prahy na své náklady. V podstatě šlo o akci, na níž čeští učitelé poprvé veřejně vyslovili své požadavky a názory na veškeré otázky týkající se dozoru nad školami, právního postavení učitelů, vzdělávání a kvalifikace učitelů a docházky do škol. Vzhledem k tomu, že nový zákon prodloužil školní docházku na osm let a stanovil i značné povinnosti obcí při jejím materiálním zabezpečení, což obojí přinášelo významné zvýšení nákladů obcí na školy a jejich provoz, byla jedním z nejostřeji sledovaných problémů i tato otázka. Úspěch sjezdu se odrazil i v tom, že v rámci pořádající pražské Budče byl zřízen stálý výbor pro pořádání dalších učitelských sjezdů. Ten se však celých deset let marně domáhal toho, aby byl povolen druhý učitelský sjezd v Čechách.

Organizování dalšího sjezdu učitelů v Praze se ujal až **Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách**, který vznikl jako organizace zastřešující již znač-

ně početné učitelské jednoty.⁹ Iniciativa k jeho vzniku vzešla od učitelských jednot z Ústí nad Orlicí a České Třebové. Jeho stanovy byly oficiálně potvrzeny 15.9.1879, ustavující valná hromada delegátů v budově pražské techniky se konala 1.2.1880.¹⁰ Při svém ustavení sdružoval již celkem 23 krajinských učitelských jednot.¹¹ Pražského sjezdu v roce 1880 se opět zúčastnilo na 1200 českých učitelů, kteří ve svém rokování věnovali pozornost především otázkám zařizování a udržování škol, školnímu dozoru, učitelským ústavům a osmileté školní docházce. Vedle těchto klíčových problémů se učitelé věnovali i otázkám bezprostředně souvisejícím s výukou: výuce reálií a ručních prací, tělocviku a německému jazyku. Aktuální byla na jednání sjezdu i problematika vychovatelů pro zpusťlou mládež a praktického vzdělání.

Další učitelské sjezdy v Čechách, jimiž spolková činnost vrcholila, byly již v některých případech organizovány jako sjezdy krajinské. Tato charakteristika, vycházející ze záměru aktivizovat ve větší míře učitelské jednoty i mimo tradiční centra, přitom nijak neznamenała, že by se tyto sjezdy zabývaly pouze či převážně regionálními problémy. Projednávané otázky měly, obdobně jako i složení aktivních účastníků, rozměr mnohem širší.

V roce 1882 se konal první krajinský sjezd v Plzni. Účastnilo se ho na 1200 učitelů, kteří věnovali pozornost především připravované novele školského zákona, měšťanským školám a výuce v mateřském jazyce. V roce 1884 byla středem pozornosti krajinského sjezdu v Táboře (za účasti 1000 učitelů) opět měšťanská škola a spolu s ní i působení učitelů mimo školu. Velkou pozornost si získala i paralelně se sjezdem organizovaná výstava školních pomůcek. O dva roky později, v roce 1886, se konal v Praze velký učitelský sjezd (spojený opětovně se školní výstavou) za účasti 2000 učitelů. Předmětem jeho jednání byl dohled nad školami, reorganizace učitelských ústavů a zkoušek a pozornost byla věnována i často diskutovanému přetěžování žáků. V roce 1888 jednal krajinský sjezd v Turnově (s účastí 800 učitelů) především o významu reálií ve školní výuce. Nejvyšší účast měl pak pražský sjezd v roce 1891, který se konal v době Jubilejní výstavy.¹² Bylo na něm přítomno 7000 účastníků, kteří věnovali pozornost především výchově žáků v náboženském a mravním duchu. Velká pozornost však byla soustředěna (zřejmě v bezprostřední vazbě na otevření prvního dívčího gymnázia Minerva v předcházejícím roce) i na výchovu dospívajících dívek. V roce 1894 se konal za účasti 1500 učitelů krajinský sjezd v Příbrami. Ten se zabýval především otázkami školního zdravotnictví a zřizováním ústavů pro mravně zpusťlou mládež. Zdůraznil přitom, že zřizování těchto ústavů nemůže být řízeno nahodilými okolnostmi, ale jednotným plánem, který by měl být koordinován se soukromou dobročinností. Poměrně zajímavé bylo, že připisoval zcela mimořádný význam tisku, o němž konstatoval, že si může získat velké zásluhy právě vzbuzováním zájmu o školské otázky. V roce

1895 se konal u příležitosti první česko-slovanské národopisné výstavy učitelský sjezd opět v Praze. Na sjezd přijelo na 2000 učitelů. Rezoluce, která byla přijata bez jakéhokoliv rokování (předsedající vzal z programu veškeré rokování, když byl policií upozorněn, že na sjezdu nesmí mluvit žádný neučitel a učitelé že mohou mluvit výhradně a pouze k otázkám výchovným), obsahovala požadavky na národní ráz škol. V roce 1897 byl sjezd učitelů v Kutné Hoře (1200 účastníků) spojen s odhalením pamětní desky vzpomínanému řediteli místního učitelského ústavu G. A. Lindnerovi. Jednání se pak soustřeďovalo na otázky související s postavením učitelů a učitelek a na požadavek jejich volné konkurence při obsazování učitelských míst. Poslední učitelský sjezd v 19. století se v Čechách konal v roce 1899. Asi 1200 učitelů projednávalo v Praze opětovně z nejrůznějších pohledů otázku postavení učitelů a učitelek. Účastníci sjezdu požadovali, aby učitelé byli platově postaveni na roveň nejnižším třem třídám státních úředníků a důrazně se vyslovili i pro akademické vzdělání učitelů obecných a měšťanských škol.

Ústřední spolek jednot učitelských, který organizoval a metodicky vedl veškerou spolkovou činnost českých učitelů, se vedle odpovědného a organizačně náročného organizování sjezdů aktivně věnoval, jako výrazně stavovská organizace, i celé řadě dalších činností.

Mimořádně záslužnou práci vykonal při prosazování a obhajování národního rázu českých škol.

Vycházel ze stanoviska, že do obecných škol se směji přijímat jen děti téhož jazyka, jaká je škola. K podpoře tohoto svého zásadního požadavku dal proto již v roce 1880 popud k založení Ústřední Matice školské. Jejím úkolem pak bylo zřizovat, vydržovat a podporovat české menšinové školy v národnostně smíšených oblastech, v nichž nebylo možno dosáhnout zřízení české školy nákladem veřejným.¹³

Nemenší zásluhy si vrcholná učitelská organizace získala i při prosazování názorů na zaměření a potřebnost jednotlivých škol. Vyslovovala se sice pro to, aby výuka byla praktická a měla těsné sepětí s místními potřebami, trvala však na nutné rovnováze a harmonizaci mezi získáváním praktických dovedností žáky a jejich všeobecným vzděláním. Iniciovala také řadu akcí pro vznik odborných pokračovacích škol a domáhala se pro ně státních subvencí.

Ústřední spolek učitelských jednot rozvíjel i vztahy s učiteli jiných, především slovanských národů, stavěl se důsledně za světský charakter školství a dal i popud k častějším vzpomínkovým oslavám J. A. Komenského. Již v roce 1884 vydal provolání ke všem učitelským jednotám, aby den Komenského úmrtí byl každoročně vzpomenuť a organizován jako „den sváteční“ se shromážděním a projevy, na něž by měla přístup i širší neučitelská veřejnost.

Významné místo zaujímal v práci vrcholného učitelského spolku i činnost ediční. Již v letech 1882–1885 byl připraven k vydání objemný kolektivní kritický spis *Pedagogické Rozhledy po literatuře československé v letech 1870–1882*. V roce 1888 založil spolek odborný časopis *Pedagogické rozhledy*, počal vydávat i *Stručný slovník pedagogický*, na pomoc učitelům vydal tři seznamy doporučených učebních pomůcek. V roce 1897 započal vydávat čtrnáctideník *Český učitel*, již dříve převzal i vydávání každoročního učitelského *Kalendáře*.¹⁴ Spolek se zasloužil i o vydání řady komeniologických spisů, přičiněním jeho výstavního odboru vznikla i *Stálá výstava školská* (společně s archivem a knihovnou), tvořící základy současného *Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze*.¹⁵ Ediční činnost učitelských spolků tak vhodně doplňovala aktivity **Matice Komenského**, která se ustavila 12.10.1871 v Praze jako spolek slovanských učitelů k vydávání dobrých a laciných spisů pro učitele a mládež a k podpoře „pedagogických spisovatelů“ z řad učitelů.¹⁶ Obdobný, ale mnohem širší, program mělo i **Dědictví Komenského**, které vzniklo 7. srpna 1892.¹⁷

Soustavnou a pečlivou pozornost věnoval Ústřední spolek jednot učitelských i vzdělávání učitelů. Toto téma považoval ve své činnosti za jedno ze základních. Požadoval organizování diferencovaných univerzitních seminářů pro učitele, ředitele škol a inspektory, v učebních osnovách učitelských ústavů plédoval za to, aby byla věnována větší pozornost pedagogickým vědám, zasazoval se o sjednocení přípravy učitelů obecných a měšťanských škol. Při združňování významu měšťanských škol pro obecný rozvoj společnosti požadoval i úlevy z vojenské služby pro frekventanty těchto škol (výsledkem jeho snah bylo, že se realizovaly alespoň v těch případech, kdy frekventant přestoupil na odbornou školu).

V otázkách vlastní výuky přinesl mnohé podnětné návrhy k výuce reálií a k jednotlivým učebnicím, na jeho podnět byly zjednodušeny školní tiskopisy, nařizeno vydávat duplikáty vysvědčení, na jeho návrh byl na rubové straně vysvědčení otisknuta i „řada pro rodiče“. Když na svůj dotaz v roce 1886 dostal oficiální odpověď, že učební pomůcky zhotovené učiteli nepodléhají žádnému schvalování, podnětil a zapřičinil v jejich výrobě zvýšenou aktivitu učitelů.

Vedle Ústředního spolku jednot učitelských vznikla v roce 1885 i **Ústřední jednota učitelstva škol měšťanských v království Českém**.¹⁸ Jejím tiskovým orgánem byl měsíčník *Škola měšťanská*, který ovšem po třech letech zanikl, což výrazně umrtvilo i veškerou spolkovou činnost. K jistému oživení činnosti došlo v devadesátých letech, kdy bylo v roce 1898 vydávání *Školy měšťanské* obnoveno. Jednota se stavěla proti snahám usilujícím o přeměnu měšťanských škol na školy odborné, připravující přímo na zemědělskou, průmyslovou či obchodní praxi stejně jako proti snahám o jejich přeměnu na nižší střední školy. Prosazovala zásadu, že měšťanská škola má být školou lidovou, poskytující

vyšší všeobecné vzdělání, které budou v občanském životě všichni žáci potřebovat.

V souvislosti s početně narůstajícím počtem učitelek vznikla na podkladě usnesení sjezdu učitelek z roku 1896 v následujícím roce, tedy v roce 1897, **Jednota československých učitelek**.¹⁹ Podle stanov měla působit na rozvoj vzdělanosti učitelek, zvelebovat školství a pečovat o rozmnožení jeho přátel, hájiti zájmy učitelek všech kategorií a podporovati hmotně své členky. V roce 1902 se moravské a slezské učitelky sdružily v nově vzniklé **Jednotě moravských učitelek** a původní jednota se změnou stanov stává od roku 1903 **Jednotou učitelek**. Do této organizace se v roce 1908 včlenil i již od roku 1874 existující pražský **Spolek českých učitelek**. Nadále samostatným však zůstával od roku 1887 existující **Spolek škol mateřských a ústavů jim příbuzných**.

Poměrně ostré a příkré hranice mezi učiteli obecných a měšťanských škol a profesory gymnázií a dalších škol poskytujících vyšší či odborné vzdělání se odrazily i v organizování spolkového života. V roce 1877 se v Praze koná sjezd českých a německých profesorů zeměpisu, v roce 1880 probíhá v Plzni sjezd západočeských profesorů, o rok později se koná obdobný sjezd v Klatovech. V roce 1883 na sjezdu profesorů středních škol v Hradci Králové neuspěly pokusy o vytvoření Spolku profesorů středních škol východních Čech, protože již byly zahájeny kroky vedoucí k vybudování spolku ústředního. **Ústřední spolek středních škol českých**, první organizace českých středoškolských profesorů, byl založen koncem března 1883. Práce spolku se soustřeďovala do 4 odborů (filologického, matematicko-přírodovědného, zeměpisně-dějepisného a kreslení), od roku 1888 věnuje spolek velkou pozornost i otázkám hmotného zabezpečení středoškolských profesorů. V roce 1891 dochází se změnou stanov také ke změně jeho názvu na **Ústřední spolek českých profesorů v Praze**.²⁰ V roce 1909 vzniká pod názvem **Spolek vysokoškolských profesorů** i první spolek sdružující pedagogy působící na vysokých školách..

Morava

V počátcích spolkové činnosti moravského učitelstva zaznamenáváme některé odlišné rysy od vývoje v Čechách. Základní odlišností byla skutečnost, že zatímco v Čechách byl Ústřední spolek jednot učitelských skutečně spolkem učitelských jednot, moravský zemský spolek byl i po svém založení v podstatě (a především) spolkem aktivních jednotlivců. Bezprostředním výrazem této skutečnosti bylo to, že i spolkový život moravských učitelů byl (na rozdíl od situace v Čechách) ve svých počátcích mnohem těsněji svázán s některými výraznými osobnostmi vzešlými z učitelského stavu.²¹ **Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě** vznikl ze **Spolku moravských učitelů** v Olomouci,

když na přelomu let 1869/1870 převážily mezi moravskými učiteli hlasy o potřebě společného střediska českých učitelských spolků (existovalo jich celkem 13). Na rozdíl od Čech se spolkové iniciativy neujali učitelé obecných a měšťanských škol, ale olomoučtí gymnaziální profesori. Stanovy nově vzniklého spolku byly schváleny 18.6.1870. Podle nich bylo účelem spolku „zvelebování národního školství, vzájemné vzdělávání úduv a domáhání se hmotného blahobytu jejich“. Spolek pak usiloval především o zřízení českých středních škol a učitelských ústavů a o zřízení české univerzity na Moravě. Značnou pozornost věnoval i důstojnému vzpomnutí významných mužů české historie, kteří se podíleli na rozvoji vzdělání a školství. Již v roce 1871 na svém sjezdu v Přerově (v pořadí tedy na historicky druhém sjezdu českých učitelů) důstojně uctil spolek památku úmrtí J.A.Komenského, kterému pak vlastním nákladem postavil v roce 1874 v Přerově pomník. Jednalo se o první sochu, která byla J.A.Komenskému postavena. Součástí slavnostních akcí při odhalení pomníku byla i první moravská výstava učebních pomůcek, mezi kterými výrazně převažovaly výrobky moravských učitelů. Sjezdové rokování moravských učitelů v Přerově věnovalo pozornost především úkolům obecných škol a učebním cílům jednotlivých výukových předmětů.

V roce 1883 se společně s brněnskou učitelskou jednotou **Budeč** zasloužil moravský zemský učitelský spolek o úspěch sjezdu v Brně, o dva roky později pak o stejně úspěšné setkání českých učitelů (působících jak v Čechách, tak i na Moravě) na Velehradě u příležitosti Cyrilo-Methodějského jubilea. V roce 1892 pak uspořádal, na oslavu jubilea J. A. Komenského, opět sjezd v Přerově. Další sjezdy učitelů na Moravě se konaly v Brně (šlo ale spíše o sjezd českých učitelů, kteří po dohodě s moravskými učiteli zvolili – v rámci prosazované vzájemnosti – za místo svého sjezdu Brno místo původně navrhovaných Českých Budejovic) a v Přerově v letech 1896 a 1898.

Potíže, s jakými se moravský učitelský spolek ve své činnosti setkával, je možno dokumentovat i tím, že při jeho valné hromadě v Lošticích zakázal okresní hejtman ze Zábřehu zpěv písně Svatý Václave, vévodo české země a že v roce 1878 nebyla povolena jeho valná hromada v Rožnově pod Radhoštěm, neboť hejtman ve Valašském Meziříčí si povšiml, že spolek má podle stanov právo konat své schůze sice nejen v Olomouci, ale i „v jiných městech moravských“, ovšem Rožnov ještě městem nebyl, byl pouze městečkem...

To samozřejmě ovlivňovalo i početní rozmach spolku. Do roku 1881 se do spolku přihlásilo pouze 16 českých učitelských jednot, zatímco jich na Moravě bylo již 40. Svůj význam nepochybně měla i skutečnost, že na rozdíl od situace v Čechách si moravský spolek mnohem více hleděl stránky osvětové oproti otázkám výrazně stavovským, stavějícím na místo první otázky materiálního zabezpečení.

K nejvýznamnějším počínům moravského učitelstva z počátků spolkového života nepochybně patří založení odborného týdeníku Komenský v roce 1873, který se stal především v prvních letech své existence výrazným obhájcem gramatické správnosti a ryzosti českého jazyka. K zásluhám spolku je však možno počítat i jeho podíl na zrušení místních platebních tříd učitelů (podle nichž byli učitelé odměňováni podle velikosti obce v níž učili) a zavedení jednotného základního platu v roce 1894.

Od roku 1887 se stává Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě spolkem moravsko-slezským, neboť se k němu připojily i slezské jednoty českých učitelů. Toto spojení však vytrvalo pouze do roku 1894, kdy se čeští učitelé ve Slezsku sdružují ve vlastním **Ústředním spolku českého učitelstva ve Slezsku**.²² V roce 1890 byl založen i Spolek českých pěstounek (tj. učitelek mateřských škol).²³

Závěr

Úkoly, jejichž naplňování si prakticky všechny učitelské spolky po svém konstituování předsevzaly, byly nejpřesněji a nejúplněji formulovány v rezoluci náhodského sjezdu již v roce 1881. Ta stanovila, že jednotám učitelským přísluší:

- „1. Buditi mezi členy opravdovou vzájemnost bratrskou.
2. Buditi, rozhojňovati a řídití ruch školské činnosti v učitelstvu a to:
 - a) tříbením osnov učebných rozpravami vychovatelskými, didaktickými a metodickými,
 - b) zkoumáním časových otázek zvláště v době, kdy v publicistice a ve sněmovnách pojednává se o reformě škol.
3. Hájití stavu učitelského proti nedůvodným útokům.
4. Pomáhati k rozkvětu a zdokonalení vychovatelské literatury, zvláště časopisectva, v úvahu bráti spisy pro mládež a podporovati vydávání dobrých spisů tohoto druhu.
5. Podporovati Ústřední Matici školskou.
6. Podporovati vzájemný styk mezi učitelstvem a občanstvem.
7. Uvědomovati širší okruhy obecnstva o vychovatelských snahách učitelstva, zejména pořádáním veřejných přednášek.“²⁴

Přes poměrně dlouhý odstup 120 roků od formulování uvedených zásad to rozhodně nejsou ani v dnešní době požadavky, které bychom mohli označit za zastaralé a překonané.²⁵

POZNÁMKY

¹ Karel Slavoj Amerling (1807–1884), který se snažil vybudovat široce koncipovaný vzdělávací ústav, nazval svoji školu slovem Budeč na památku toho, že v budečské škole byl vyučován již kníže Václav, v desátém století jeden z nejvzdělanějších panovníků.

² Archiv Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze (dále PM JAK), fond Učitelské spolky (dále US), inv. č. 1119/67, sign. 33a 2/39, sign. 33a 4/3

³ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 z 1/1

⁴ Archiv PM JAK, fond US sign.33 H 1–1

⁵ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33a 1/1–13

⁶ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33a 1/58–65, sign. 33a 1/67–71

⁷ Zákony školské, I. Říšské, II. Zemské, vydáno nákladem Ústředního spolku jednot učitelských v král. Českém, Praha.

^{8/} K nejvýraznějšímu vyjádření nesouhlasu s novým školským zákonem z roku 1869 došlo v Karlíně, který byl tehdy bouřlivě se rozvíjející obcí v sousedství Prahy. Karlínské zastupitelstvo v čele s českým starostou nahlíželo na zákon jako na nařízení cizácké Vídně a jako výraz svého nesouhlasu pronajalo školní budovu, kterou si před pěti lety vystavělo, soukromým osobám. Ty budovu zamkly, odstranily z ní veškeré učební pomůcky a probouráváním zdí mezi učebnami začaly budovu připravovat pro jiné účely. Zasáhla však zemská školní rada, která prohlásila, že školní budovy se nemají považovat za majetek obcí tedy za majetek „obecní“, nýbrž za majetek „obecný“. Současně pohrozila stíháním, pokud by další obce chtěly karlínské napodobit. Klíče od budovy byly zastupitelstvu policejně vráceny a budovu bylo nařízeno urychleně uvést do původního stavu. K tomu ale museli být povoláni přespolní zedníci, protože žádný z karlínských tuto práci nepřijal.

Objektivně je však zapotřebí konstatovat, že uvedený zákon byl ve své době nejen výrazně pokrokový, ale i značně liberální. Bojkotem, který vycházel spíše z politických než z odborných pozic, si české školství nakonec samo uškodilo. Protože se čeští učitelé odmítali účastnit práce v nově zřizovaných okresních školních radách, došlo k situaci, že v těchto radách zasedající němečtí učitelé prosadili výrazný (a statisticky doložitelný) kvantitativní nárůst německých měšťanských škol oproti obdobným školám českým.

⁹ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 d 1 67 a 68, sign. 33 I – 21

¹⁰ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33a 1/102

¹¹ Tento počet s rozvojem spolkového života učitelů i v dalších místech postupně narůstal. V roce 1881 bylo již jednot 67, v roce 1885 jich bylo 90, v roce 1897 dosáhl jejich počet čísla 100, v roce 1891 sdružoval Ústřední spolek jednot 114. Výrazná většina z nich se jmenovala Budeč, existovaly však i časté názvy Komenský (např. Hlinsko, Český Brod, Kolín, Náchod), ojediněle Vinařický (Týn nad Vltavou).

¹² Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 I – 13

¹³ Již před zřízením Ústřední Matice školské, která měla mít působnost pro všechny země českého království, existovaly – a obzvláště na Moravě – místní Matice školské: v Českých Budějovicích (zal. 1872), Prostějově (zal. 1872), Olomouci (zal. 1872) a v Brně (zal. 1878).

¹⁴ Učitelské kalendáře z jednotlivých let jsou v historické řadě uloženy v knihovně Pedagogického muzea J. A. Komenského. Vedle řady dalších a praktických údajů pravidelně obsahují i přehledy existujících učitelských jednot. V přehledech je uvedeno místo, název, počet členů a jména funkcionářů, což významně přispívá především k informovanosti badatelů zabývajících se regionální historií.

- ¹⁵ Archiv PM JAK, Deník PMK (od r. 1893), sign. 51–21
- ¹⁶ Archiv PM JAK, fond US, sign. 44–86
- ¹⁷ Archiv PM JAK, fond US, sign. 44–17
- ¹⁸ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 i 1 – 1 až 3
- ¹⁹ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 e 7/2, sign. 33 m 1/1
- ²⁰ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 P 1 až 15
- ²¹ Je zapotřebí jmenovat obzvláště Františka Slaměníka (1845–1919), jehož činnosti byla věnována u příležitosti 150. výročí narození v roce 1995 v Muzeu Komenského v Přerově, jehož byl zakladatelem, vědecká konference. Sborník příspěvků přednesených na konferenci vyšel péčí muzea v roce 1996.
- ²² Ústřední spolek českého učitelstva ve Slezsku založily společně učitelské jednoty Hrabušská, Klimkovská, Opavská a Pohorská (sídlicí ve Slatině u Bílovce) a Spolek českých učitelů východního Slezska a Spolek českých učitelů hejtmanství Těšínského.
- ²³ Archiv PM JAK, fond US, sign. 33 M 8
- ²⁴ Stručný pedagogický slovník II, Praha 1893, str. 535
- ²⁵ Bohatá literatura k činnosti učitelských spolků i jejich jednotlivých představitelů je badatelům k dispozici v knihovně a archivních fondech Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze a Muzea Komenského v Přerově. Významnou pomůckou je i Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů od nejstarší doby do konce roku 1950, vydaná v roce 1968 Ústřední komisí pro zpracování dějin českého a slovenského učitelstva při ROH, neboť v časopisech běžně vycházely informace o spolkové činnosti řady učitelských jednot. Významným přínosem pro zkoumání uvedené problematiky byla a stále je i práce I. Otcovského Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900 (Praha 1977, Ústav čs. a světových dějin ČSAV, str. 483). Badatelé v uvedené oblasti mohou samozřejmě využívat – podle konkrétně zpracovávaných témat – i bohatých archivních fondů ve Státním ústředním archivu v Praze, Zemském archivu v Brně, Archivu hlavního města Prahy, v Památníku národního písemnictví v Praze a v řadě okresních archivů. Pro celkové začlenění problematiky do širšího kontextu je možno vhodně využít dosud nepřekonaných prací O. Kádnera (několikasvazkové Dějiny pedagogiky, Praha 1923–1924, případně rozsáhlou studii Školství v republice Československé, otištěnou v Československé vlastivědě, díl X., Osvěta, Praha 1931, str. 7–222) a práci J. Kopáče Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867–1914 (Brno 1968, str. 131). Informace o některých větších učitelských jednotách jsou obsaženy i v publikacích:
- * Dějiny pražského školství. Red. J. Dolenský, Praha 1920, str. 655
 - * Smíchovsko a Zbraslavsko. Red. F. Hansl, Smíchov 1899
 - * Politický a školní okres Vinohradský a paměti i rozvoj národních jeho škol. Red. K. Rais, Vinohrady 1898
 - * Paměti škol okresu Karlínského. Red. F. Kneidl, Praha 1898
- Cenný a k problematice učitelských spolků doposud málo využitý materiál obsahují také dokumenty soustředěné v archivu Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze ve fondu označovaném jako Slavín. V něm jsou uchovávány archiválie vztahující se k životní dráze a činnosti významných učitelů a organizátorů učitelského spolkového života.

ZUSAMMENFASSUNG

ZU ANFÄNGEN DES VEREINSLEBENS DER LEHRER IN BÖHMEN UND MÄHREN

(NACH DEN DOKUMENTEN DES ARCHIVS DES J.- A.- KOMENSKÝ-MUSEUMS)

František Morkes

In den zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kam es zur Gründung der Lehrervereine. Ihre Aufmerksamkeit wurde zwar vor allem auf die Ständefragen (soziale Verhältnisse der Lehrer, die mit dem Unterricht oder mit der Organisationsstruktur des Schulwesens verbundenen Probleme) konzentriert, aber dabei auch auf die nationalen, volksbildlichen oder politischen Fragen. Zur Begleiterscheinung des sich entwickelnden Vereinslebens der Lehrer wurde auch relativ umfangreiche Editionstätigkeit, in der das Bekanntmachen mit der Persönlichkeit und mit dem Werk von J. A. Komenský eine bedeutende Stelle hatte.

Der erste Lehrerverein in Böhmen wurde im Jahre 1867 gegründet. Seit 1880 die Tätigkeit einer der schon zahlenmäßigen Reihe von Ortsvereinen koordiniert der Zentralverein der Lehrervereinigungen in Böhmen (Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách). Seit 1883 existiert auch der Zentralverein der tschechischen Mittelschulen (Ústřední spolek středních škol českých), im Jahre 1885 entsteht die Zentralvereinigung der Lehrer aus den Bürgerschulen im Königreich Böhmen (Ústřední jednota učitelů škol měšťanských v království Českém), im Jahre 1909 der Verein der Hochschulprofessoren (Spolek vysokoškolských profesorů). Zu den außerordentlich bedeutenden Aktivitäten gehörten die von diesen Organisationen einberufenen Landes- und Provinzversammlungen, wo sich Hunderte von Lehrern zur Beratung trafen.

In Mähren kam die Initiative zum Vereinsleben, verschieden von Böhmen, von den Professoren des Gymnasiums heraus (1870). Der aus dieser Initiative später entstandene Zentralverein der Lehrervereinigungen in Mähren (Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě) machte in seinen Statuten bekannt, dass der Zweck des Vereins „die Aufschwung des nationalen Schulwesens, wechselseitige Bildung der Mitglieder und Forderung ihrer materiellen Wohlstand“ ist. Mit dieser Formulierung wurde der allgemeine Sinn der Lehrervereine nicht nur in Mähren, sondern auch in Böhmen ausgedrückt. Im Jahre 1894 trennten sich die tschechischen Lehrer in Schlesien vom gemeinsamen mährischen Verein ab und gründeten den Zentralverein des tschechischen Lehrerstandes in Schlesien (Ústřední spolek českého učitelstva ve Slezsku).

Den bedeutenden Anteil an der allgemeinen Entwicklung und Verbesserung der Schulen und auch des Unterrichts, den Anteil an der Verbesserung der Vorbereitung des Lehrers und an der Sorge für die Aufschwung des nationalen Schulwesens kann man als den nicht in Zweifel gestellten historischen Beitrag der Lehrervereine in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bezeichnen. Mit der Sorge für die soziale Stellung der Lehrer leisteten die Vereine wertvollen Beistand bedeutungsvoll auch zur ausdrucksvollen Professionalisierung des Lehrberufs.